

Prikaz

Katarina Spehnjak: *Britanski pogled na Hrvatsku 1945. – 1948.*

Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., 367 str.

Autorica je uvidom u političku korespondenciju Foreign Officea i brojnih arhiva u Londonu značajno nadoknadila nedostatak koji je vladao na području literature o odnosima Britanije sa Jugoslavijom nakon 1945. Doktorica Spehnjak, inače znanstvenica u Hrvatskom institutu za povijest, podsjetivši na silnice političkih zbivanja, sada potkrijepljenih kulturnim pristupom i psihološkim profilom najvažnijih lidera, vraća nas u vrijeme sudara svjetova kada je oblikovano jedno iznimno važno razdoblje za Hrvatsku, ali i Europu i svijet u cjelini. Uvidom u diplomatska izvješća dobivamo možda i najbolji opis revolucionarne strasti i kovanja novog režima.

Razlozima britanskog angažmana i njihovim interesima na jugoistoku Europe počinje prvo poglavlje. Geopolitički položaj tog područja kao mosta prema strateškim zonama Britanskog imperija i bojazan da se nakon rata sovjetski klin ne zabije predubo u taj dio Europe bile su britanske misli vodilje. Držeći nezavisnost balkanskih državnica opasnom, njihove sporove nerješivima, a političare neuhvatljivima, namjeravali su stvoriti takvu konfederaciju cijelog područja koja bi im osigurala stabilnost. Unatoč tim nastojanjima i aktivnom angažmanu u beogradskom puču 27. ožujka, Treći Reich je preko svojih kvislinških režima zagospodario tim prostorom, ali ne zadugo. Jugoslavija je bila prva država koja je digla glavu pred nacističkom okupacijom, a naročito je dobila na važnosti nakon uspjeha Saveznika u Africi i mogućeg otvaranja balkanske fronte koju je Churchill priželjkivao. Stoga su na područje Jugoslavije bile upućivane vojne misije pod zapovjedništvom uprave za specijalne operacije SOE, a prva takva misija je bila već u rujnu 1941. kod Mihajlovića. No, s obzirom da je kod njegovih snaga primijećen posvemašan nedostatak volje za borbu i kolaboracija s okupatorima, London je morao promijeniti saveznika i okrenuti se partizanima. Unatoč tome što je priznavao legitimitet izbjegličkoj kraljevoj vladi, partizanski vojni uspjesi i izvješća vojnih misija primorali su Churchilla da na konferenciji u Teheranu u studenome 1943. prizna partizane kao savezničku snagu. Prva vojna misija je bila upućena u travnju 1943. godine na područje Brinja u Lici, a skorim dolaskom McLeana, osobnog Churchillovog izaslanika i njegovog sina Randolpha, dvojba između Tita i Mihajlovića je riješena. Partizani su mogli u vojnom smislu učiniti više štete Nijemcima, uklopili su se i taktički i strateški u britanske planove te su od tada bili intenzivnije snabdijevani opremom i oružjem. U izvješćima vojnih misija se partizanski pokret honorira pozitivno jer je uveo duh jednakosti i riješio stari hrvatsko-srpski antagonizam. Međutim, situaci-

ja i odnosi Tita i Londona se ubrzo radikalno mijenjaju. Naime, Tito je jasno bio na liniji Kominterne prije rata u dvije faze revolucije, gdje se borba protiv okupatora mora jasno odvojiti od komunističkog preoblikovanja društva nakon pobjede, a oslobođenje Beograda i fifty-fifty podjela interesnih sfera u Jugoslaviji Staljina i Churchilla unijela je novu dinamiku. Uspostava sovjetske vojne misije i početak njenog opskrbljivanja oružjem kopnene vojske, dok su zrakoplovstvo i mornarica ostali pod anglosaksonskom brigom, značila je korak dalje u sovjetizaciji sustava. Članovi britanskih misija su sve više nailazili na protubritansko raspoloženje, OZN-a je pojačavala kontrolu i gušila njihovu autonomiju, a Churchill je igrao na posljednju kartu, bana Šubašića kao novog čelnika vlade u izbjeglištvu nakon abdikacije kralja Petra. Namjera je bila zadržati utjecaj na novi poredak u Jugoslaviji uplivom nekompromitirane jugoslovenske vlade koja s Titom i partizanima treba sklopiti pakt i vladati zajednički. Održana su dva kruga pregovora Tito-Šubašić, a iz svega je najveću korist izvukao Tito jer je ancien regime apsolutno izgubio osnovu legitimnosti u očima svih, a konačan oblik uređenja Jugoslavije je odgođen nakon rata u čemu je trebala odlučiti Ustavotvorna skupština. Šubašić je kratko bio i ministar vanjskih poslova Demokratske Federativne Jugoslavije, ali Titu nije bilo ni na kraj pameti dijeliti vlast i pobjedu koja je bila tako blizu. Vojna logika je zaoštrila situaciju. Spor oko Trsta, Koruške i Istre u svibnju 1945. zauvijek je označio kraj britanske vojne misije koja je sada svedena na razinu stalnog diplomatskog predstavništva, dok je Churchill mogao samo nemoćno cijediti kroz zube kako ga je Tito nasamario. U ovom dijelu se analizira i KPJ kao ona dominantna snaga koja vlada vojskom i kojoj su sve državne ustanove samo ekspediture koje je osvojila ili to nemjerava.

O političkim, privrednim i kulturnim odnosima Britanije i Jugoslavije u tom periodu se piše u drugom poglavlju. Ono ipak počinje nastupom britanskog protukomunizma i stare imperijalne tradicije koja sad mora zaustaviti sovjetsku plimu, a branik Europe postaje Italija. To je vrijeme kada se donose ključne strateške odluke Trumanove doktrine, Marshallovog plana i strategije containmenta, a u svjetlu tog animoziteta i otvorenog neprijateljstva trebamo promatrati sve krize i otvorena pitanja; od Tršćanske krize do privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, izručenja ratnih zločinaca i obavljanja kulturnih i privrednih veza. Zanimljivo je razmišljanje oko izručenja civila na Bleiburgu jugoslavenskim vlastima koje se upravo iz tih razloga stavlja u kontekst namjera Londona da održi dobre odnose sa Titom jer je postojao dogovor sa SAD-om da ih preuzmu Saveznici, a kojeg su Britanci u zadnji čas izigrali. Zanimljiv je opis konsolidacije režima nakon pobjede pa se govori o slikama Staljina, crvenim zastavama, okružju čudne mješavine nade i entuzijazma pomiješanog sa strahom i teretom kao dijelom ravolucionarne atmosfere. Samo komunističko vodstvo ima konspirativnu tradiciju, to je skupina fanatika opsadnog mentaliteta koja je preuzela discipliniranu vojnu silu i administraciju, odlučna u namjeri da preoblikuje zbunjeno i dezorijentirano društvo. Najopasniji i najmoćniji protivnik vlasti je Katolička crkva, ali je uhićenjem Stepinca i ona izložena progonima. Kršenje ljudskih prava i po-

litičkih sloboda su svakodnevnica, a prava opozicija na postoji. Zanimljivo je razmišljanje Britanaca o demokraciji na ovim prostorima iz čega jasno izvire kolonijalni šovinizam i superiornost, pa se tako o njoj kaže kako "se ona nikad nije zapravo tu uozbiljila jer zahjeva metode koje je teško naučiti i viši stupanj moralnosti od onog kakav je postojao na Balkanu". Radne akcije, posebna uloga omladinaca, cenzura filmova, knjiga, stripova pa i vrsta plesova su sredstva eliminacije dosade i dokolice jer svaki aspekt prostora i vremena mora kapitulirati i pristati na nemilosrdnu apsorbciju. Kao izvor sukoba Tito-Staljin ističe se Brozova autonomija i djelovanje koje svojim soliranjem ima korozivni utjecaj na Velikog Brata komunističkog tabora. Titov pritisak na Albaniju i želja da predvodi širu balkansku asocijaciju bili su dovoljni razlozi da Kremlj pripremi svom neposlušnom učeniku. Taj zaokret će po riječima mnogih biti ključni događaj druge Jugoslavije, a britanska diplomacija je nakon početnog čuđenja reagirala tako da je riječima tadašnjeg ministra vanjskih poslova Bevin "trebalo držati Tita na površini", odnosno uvjetovati pomoć ustupcima, a pogotovo oko Grčke gdje je u građanskom ratu Jugoslavija aktivno pomagala komuniste. Gospodarski odnosi su stoga bili izravan derivat političkih odnosa tako da su tek 1948. godine uspostavljeni normalni trgovački odnosi kada se riješilo pitanje kompenzacija imovine. Kulturna suradnja je uspostavljena putem British Councila, programa BBC-a za Jugoslaviju i radom Veleposlaničkog Press Centra. Načela kulturne politike su bila promoviranje suradnje, prijateljstva i razumijevanja između naroda Jugoslavije i Velike Britanije. Službene vlasti su naročito s nepovjerenjem gledale na program BBC-a koji je rušio ekskluzivnu medijsku kontrolu i bio poticaj i glas nade mnogim opozicijskim snagama. Ističe se da je većina Jugoslavije, koja je prije bila okrenuta na Zapad, na silu skliznula u sovjetsku orbitu, a kao grad i područje sa istaknutim anglofilskim ozračjem su Zagreb i Hrvatska.

U trećem poglavlju se iznosi britanski pogled na Hrvatsku iz pera izveštaja Generalnog konzulata u Zagrebu i konzulata u Splitu. Zamjetna je razlika u načinima interpretiranja tadašnje jugoslavenske realnosti između generalnog konzula Wakefield-Harreya i veleposlanika u Beogradu Stevensona. Potonji je morao voditi računa o dugotrajnim britanskim interesima i zadržati jednu prihvaljivu razinu odnosa, dok je konzul svojim kritičkim izvještavanjem ubrzo postao persona non grata i bio optuživan da je neformalni glasnogovornik opozicije. Opisivao je atmosferu represije, golemog režimskog nasilja i eroziju duhovnih vrijednosti koje sada zahvaćaju licemjerstvo i korupcija. Zanimljiva je njegova analiza cjelokupne filozofije komunističkog sustava koji treba uništiti osobnost pojedinca, želju za samoizražavanjem, gdje je čovjek samo sredstvo i ništa više, a ako teži nečemu drugome onda je potencijalna opasnost. Pažljivom seciranju režima dodaje i analizu hrvatskog položaja. Iako je nova država načelno građena ne federalnom modelu zamjetna je apsolutna centralizacija političke moći u Beogradu, a Hrvatska koja postoji kao jedna od šest konstitutivnih republika je utopljena u Jugoslaviji i time odvrćena od svoje povijesne ukorijenjenosti u zapadnoj kulturi i uljudbi. Maestralna kulturološka studija obuhvaća i odnose Hrvata i Srba, katoličanstva i

pravoslavlja, a Titova ambicija predvođenja šire balkanske asocijacije samo dodatno pridonosi uništavanju kulturne jezgre hrvatskog nacionalnog bića. Konzulova sklonost je nesumnjivo na strani Katoličke crkve i režimske opozicije i kritizira svoju vladu koja je po njemu napustila narod koji pripada zapadnoj civilizaciji. S obzirom na navedeno, nije čudno što je njegov odnos na relaciji sa predsjednikom NR Hrvatske Bakarićem bio loš i zategnut, a manifestirao se u sporovima britanskih državljana i reguliranja viznog sustava koje je jugoslavenska strana opstruirala. Zagreb je u izvještajima prikazan kao bogat i intelektualno superioran grad kojega su ratna razaranja zaobišla, ali koji sada živi u strahu od odmazdi i masovnih uhićenja. Zbog pritvaranja intelektualaca, novinara, ali i agresivne nacionalizacije nova je vlast izgubila znatan broj pristaša, ali je zbog tajne policije i kontrole nemoguće ograničiti efikasnu opoziciju. I u komunističkim redovima se čuju prvi glasovi kako agresivna i isključiva politika odbija ljude i umjesto toga treba dopustiti prostor umjerenijim ljudima koji znaju slušati.

Izrazito je zanimljiva analiza vodećih likova tadašnje političke scene u diplomatskim izvještajima. Tako se za Tita otvoreno kaže da je jedan od najsposobnijih lidera u tadašnjoj Europi, vrhunski organizator i vojni komandant, osoba uglađenih manira sa smislom za humor. Jedini njegov mogući nasljednik je njegova kasnija politička žrtva, Hebrang. Kao apsolutno nezavisna osoba koji se ne boji reći što misli, goleme energije i entuzijazma koji je odigrao ključnu ulogu u organizaciji ZAVNOH-a i privlačenju lijevog hrila HSS-a u partizane, pledira na poziciju najsposobnijeg i najsnažnijeg hrvatskog partizanskog vođe nakon Tita. O ostalim članovima politburoa iznosi se slijedeće: Kardelj je važan intelektualni i politički savjetnik, ekspert za marksističku teoriju, Đilas je jedan od ključnih ljudi s golemim utjecajem na propagandu, a Ranković okrutan i nemilosrdan čelnik OZN-e i prvi policajac u državi. Generali armije Popović i Dapčević su snažno protubritanski nastrojani, a Šubašiću nedostaje liderskih sposobnosti zbog čega je i izgubio potporu Londona. Pa, ipak su svi oni utopljeni u monolitan blok ideje komunizma i jugoslavenskog nacionalizma tako da je više od osobnih karakteristika bilo važno ostati na partijskoj liniji i pokazati svoje pravovjerstvo. Knjiga završava neslužbanim posjetom britanskih parlamentaraca Jugoslaviji 1947. gdje im je polazna stanica bio Zagreb. Taj posjet je Tito putem svojih režimskih glasila zloupotrijebio u političke svrhe, a izazvao je i potrese u britanskom političkom životu između konzervativaca i vladajućih laburista pod vodstvom premijera Atleea. Odlazak zastupnika u rigidnu komunističku zemlju smatrao se kao ponižavanje liberalne demokracije i kao otvoreno koketiranje s neprijateljem s onu stranu željezne zavjese.

Knjiga daje pregršt novina i reminiscencija na jedno razdoblje preko kojeg se olako prelazi kao samorazumljivog nakon pobjede NOP-a u borbi protiv stranih okupatora i domaćih kvislinga. Ne samo što historiografski i politološki nadopunjuje postojeću građu nego se može jasno uočiti načelo vođenja britanske vanjske politike i problematika hrvatskog nacionalnog pitanja. Slavni Palmersonov citat kako Britanija nema prijatelja nego samo interese

ide ruku pod ruku sa kritikom antifašističkog boljševizma kakav je bio na djelu u poratnoj Jugoslaviji. On je oblikovao naslijeđe političke kulture straha, netolerancije, dogmatizma i nekritičnosti koja je bitno kumovala krvoproliću 90-ih godina i teškoćama konsolidiranja demokracije na ovim prostorima. Stoga je djelo koristan i izrazito zanimljiv pogled u vrijeme kada se radala druga Jugoslavija, ali i kada su klice raspada i dezintegracije samo prividno bile eliminirane pod tepihom parola i pisanja nove komunističke povijesti, a ujedno i svjedočanstvo nastajanja antagonizma u Europi i svijetu na početku bipolarne faze međunarodnih odnosa i hladnog rata.

Saša Čvrljak